

STANISLAV BALÍK

POLITICKÉ KLUBY A SPOLEČNOSTI VE FRANCII ZA VELKÉ FRANCOUZSKÉ BURŽOAZNÍ REVOLUCE

Politické kluby a společnosti jsou jedním z nejzajímavějších a současně i nejrozporněji hodnocených jevů složitých a někdy téměř nepřehledných a chaotických dějin Velké francouzské buržoazní revoluce.

Je proto pochopitelné, že jejich vznik, úloha, význam a zánik byly předmětem vědeckého zájmu především ve vědecké literatuře francouzské.¹⁾

V naší české historické a právněhistorické literatuře zůstávaly nezaslouženě spíš otázkou okrajovou, dotčenou jen v širších historických souvislostech.

Proto se politickými kluby a společnostmi chci zabývat podrobněji, abych českému čtenáři ukázal jejich úlohu a osud.

I

Francouzské politické kluby a společnosti, o kterých budu mluvit, nebyly „vynálezem“ revoluce, ale měly své předchůdce už za „starého režimu“. Nebyly ani nějakou francouzskou zvláštností, která by existovala jen na půdě Francie, této země klasické historie.

V těchto souvislostech je možno připomenout, že různé společnosti a kluby, nazývané tehdy „společnostmi myšlení“ (sociétés de pensée), se začaly vytvářet už někdy kolem r. 1770. Dělo se tak patrně i po vzoru podobných klubů a společností, které působily už dříve v Anglii a patrně i v anglických koloniích na území Spojených států. Někteří historikové soudí, že se tak stalo i pod vlivem hnutí svobodných zednářů a že se dokonce přejí-

¹⁾ Srv. alespoň J. Annat, *La période révolutionnaire dans les Basses-Pyrénées: les sociétés populaires*, Pau 1940; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, I. Introduction, Paris 1898; I. Bourdin, *Les sociétés populaires à Paris jusqu' à la chute de la royauté*, Paris 1937; C. Brinton, *The Jacobins*, New York 1931; A. Cochlin, *La société de pensée et la Révolution en Bretagne*, I—II, Paris 1926; L. De Cardenal, *La province pendant la Révolution, histoire des clubs jacobins*, Paris 1929; G. Walter, *Histoire des Jacobins*, Paris 1946; A. Mathiez, *Le club des cordeliers pendant la crise de Varennes*, Paris 1910—1913, 2 svazky.

maly i organizační formy zednářských lóží. Tento názor není jednoznačně přijímán. Klade se i otázka, zda předchůdci revolučních klubů a společností nebyly i takové zakázané tovaryšské spolky, jako byly „Šalomounovy děti“ (Enfants de Salomon), odvozující svůj původ od stavitelů jeruzalémského chrámu, „Děti Mistra Jakuba“ (Enfants de Maître Jacques), odvozující svůj původ od posledního templářského velmistra Jakuba z Molay, či „Děti Mistra Soubise“ (Enfants de Maître Soubise), přimykající se úzce k „Dětem Mistra Jakuba“. Tato otázka, zasluhující bližšího zkoumání, je zatím otevřena.

Předrevoluční kluby a společnosti sledovaly různé cíle. Např. společnost v Moulins sjednocovala měšťany k „výměně svých znalostí a vloh“. Ve městě Clermont-Ferrand vznikla společnost, která měla připravovat „zlepšení pro budoucnost zkoumáním minulosti“, „Museum“ v Bordeaux si kladlo za úkol „přispívat k zavedení rovnosti mezi lidmi“ atd.

Existovaly i různé filantropické společnosti, usilující např. o emancipaci černých otroků. Tak např. r. 1787 byla po vzoru obdobných společností v Anglii a ve Spojených státech založena „Společnost přátel černých“ (Société des Amis des Noirs), která požadovala postupné osvobození otroků a zrušení otroctví. Jejimi členy byly mimo jiné Sieyès, Condorcet, Mirabeau, Lafayette, Grégoire aj.

V únoru 1789, několik měsíců před revolucí, vznikl „Klub Valois“. Svým zaměřením byl orléanistický, to jest, podporoval vedlejší větev královského rodu. Jeho členy byli např. Lafayette, Talleyrand, Sieyès, bratři Lamethové aj.

Nelze přehlédnout ani exkluzivní pařížské politické salóny, jako byly Holbachův, Helvétiov, paní de Geoffrin aj. Tyto salóny byly ohniskem názorové avantgardnosti a ostré kritiky stávajících poměrů v posledních desetiletích „starého režimu“. Přesto je vládnoucí režim nepokládal za nebezpečné, protože diskuse v nich byly čistě akademické a zúčastňoval se jich jen omezený počet lidí, kteří upírali lidovým vrstvám, lidu, schopnost politicky žít. Příznačný je v tomto ohledu výrok jednoho z nich, encyklopedisty d'Alemberta: „Svoboda je statek, který není pro lid. Neboť lid je dítě, které padá a zraňuje se, když se nechá samotné běhat, a které vstává, jen aby tlouklo svou vychovatelku.“²⁾

K tomu, co jsem řekl o předrevolučních klubech a společnostech, zbývá jen dodat, že někteří jejich členové se stali členy klubů a společností, které vznikaly v letech 1789—1791.

²⁾ Srv. J. V o z k a, Duchovní revoluce ve Francii XVIII. století, Praha 1948, str. 54.

II

Kluby a společnosti, které začaly vznikat brzy po zahájení generálních stavů a po ustavení Ústavodárného shromáždění, tedy na samém počátku revoluce a v jejích prvních letech, můžeme rozdělit podle zaměření a programu na revoluční a protirevoluční. S přihlédnutím k tomu, kde vznikly a převážně působily, je můžeme dále rozdělit na kluby a společnosti pařížské a provinční, či jinak řečeno, venkovské.

Uvedené dělení nevyklučuje, jak se pokusím ukázat, přesun toho nebo onoho klubu nebo společnosti z tábora revolučního do protirevolučního ani úzké spojení a intenzivní spolupráci některých pařížských klubů a společností s provinčními.

V souvislosti s tím, co jsem řekl, si můžeme položit otázku, jaké revoluční a naopak protirevoluční kluby a společnosti vznikaly a působily především v Paříži.

Jedním z nejstarších a — pokud se nemýlím — prvním revolučním klubem se stal už v létě 1789 klub bretaňských poslanců, kteří se začali scházet po zasedáních v jedné z versailleských kaváren. K nim se postupně připojili a členy klubu se stali i poslanci z jiných krajů, jako např. Robespierre, Mirabeau, Sieyès, Barnave, bratři Lamethové aj. V říjnu 1789 klub přesídlil spolu s Ústavodárným shromážděním do Paříže. Tam se usadil v refektáři bývalého kláštera jakobínů. Odtud označení „jakobínský klub“ a „jakobíni“. Oficiální název, naznačující do jisté míry i zaměření klubu, zněl „Společnost přátel ústavy“ (Société des amis de la constitution) či „Společnost revoluce“ (Société de la Révolution). Jeho členy byli jednak poslanci, jednak významné osobnosti, nezasedající v Ústavodárném shromáždění jako malíř David, vědec Condorcet, dále novináři, advokáti, úředníci, řemeslníci, obchodníci, bankéři, kněží i šlechtici atd. Klub zůstal uzavřen širokým vrstvám, protože vybíral poměrně vysoké zápisné 13 liber a roční příspěvek 24 liber. Následkem toho se členy mohli stát pouze zámožní lidé, či řečeno slovy zákona, aktivní občané. Počet členů klubu přesáhl koncem r. 1790 jeden tisíc. Rozhodující vliv v klubu měli bratři Lamethové, ke kterým se připojili Dupont, Barnave, Robespierre a další osobnosti jako Grégoire, Prieur de la Marne aj. Členem byl i velitel národní gardy markýz Lafayette, nazývaný „hrdina dvou světadílů“, protože se zúčastnil po boku Američanů války za nezávislost.

Protože se mu nepodařilo dosáhnout v jakobínském klubu rozhodujícího vlivu, založil — i když zůstal i nadále členem jakobínského klubu — spolu s Condorcetem a Sieyèsem „Společnost devětaosmdesátníků“ (Société de 1789). Schůze této společnosti, která byla spíš politickou akademií či politickým salómem, nebyly přístupné veřejnosti. Vysoké zápisné (40 liber) a roční členský příspěvek (60 liber) vylučovaly z členství méně zámožné

lidi. Členy společnosti se kromě uvedených zakladatelů stali někteří příslušníci vysoké šlechty a duchovenstva, advokáti, finančníci, novináři atd. Mezi nejznámější patřili např. Le Chapelier, Brissot, Dupont de Nemours, Guillotin, Talleyrand aj. Společnost měla něco přes 600 členů. Původně byla mluvčím umírněných revolucionářů. Během r. 1790 však zaujala protirevoluční postoj.

Mezi jakobínským klubem a klubem 89 nebyly zpočátku velké rozdíly. Spíše šlo o soupeření osob, konkrétně Lafayettea na jedné straně a triumvirátu Lameth-Duport-Barnave na straně druhé. Spory mezi oběma kluby byly spory o moc. Příznačné je, že triumvirát kritizoval Lafayettea v době, kdy byl královým rádcem. Poté, co se bratři Lamethové sami stali královými rádci, přestali mluvit o „obětování národa pro ministerská křesla“, rychle se přizpůsobili Lafayettovým názorům a začali provádět jeho politiku. Takovému počínání se někdy říká „obracení kabátu“. Dodnes je to jev dost rozšířený. Formálně se oba kluby rozešly během r. 1790 v souvislosti s otázkou králových práv v otázkách války a míru.

V říjnu 1790 vznikla společnost „Přátelé pravdy“ (Amis de la Vérité). Založil ji svobodný zednář Nicolas de Bonneville. Tato v zásadě kosmopolitní společnost usilovala o odstranění nenávisti mezi národy a třídami. Její program nebyl přijatelný ani pro radikální jakobíny.

V listopadu 1790 se vytvořil „Klub přátel monarchické ústavy“ (Club des amis de la constitution monarchique). Byl založen monarchistou Stanislasem de Clermont-Tonnerre. Sdružoval pravicově smýšlející poslance jako byli Malouet, Montesquiou aj. Už na jaře r. 1791 musel klub zastavit činnost pro nařčení z pokusu o korupci (snažil se totiž naklonit si chudinu rozdáváním poukázek na levný chléb).

Po dramatických událostech v létě 1791 došlo k rozkolu v jakobínském klubu. V klubu zůstala jen nevelká skupina poslanců (Robespierre, Anthoine, Pétion, Coroller), podporovaná nicméně většinou provinčních klubů a společností. Z klubu odešla pravice, to jest fayettisté (Lafayettovi stoupeneci) a lamethisté (přívrženci bratří Lamethů). Obě pravicové skupiny vytvořily dne 16. července 1791 „Klub feuillantů“ (Club des Feuillants), nazvaný tak podle kláštera, v němž zasedal. Tento nový klub řídil politiku Ústavodárného shromáždění až do září 1791 a Zákonodárného shromáždění do srpna 1792.

Protipólem zmíněných pařížských revolučních klubů a společností se staly, jak plyne z povahy věci, kluby a společnosti kontrarevoluční. Některé z nich měly sice značný vliv, avšak v celku sehrály méně významnou úlohu než kluby a společnosti revoluční.

Patřily mezi ně především „Klub Valois“, „Klub Massiac“ a „Klub neustranných“.

„Klub Massiac“ (Club Massiac) založili v srpnu 1789 odpůrci zrušení

otroctví a osvobození otroků. V klubu, nazývaném podle paláce, kde sídlil, se soustřeďovali plantážníci a otrokáři, žijící ve Francii, bývalí koloniální úředníci atd.

„Klub nestranných“ (Club des Impartiaux) vznikl koncem roku 1789. Sídlil v klášteře velkých augustiniánů (Grands Augustins). Usiloval o zachování katolického státního náboženství, o potlačení tiskových povolení atd. Jeho členy byli pravice smýšlející členové Ústavodárného shromáždění jako Malouet, Mallet du Pan aj. Po zániku klubu r. 1790 přešla většina jeho členů do „Klubu přátel monarchické ústavy“.

V kapucínském klášteře, později ve Francouzském salóně (Salon Français) se scházeli nesmiřitelní aristokraté, jejichž programem byla násilná kontrarevoluce. Značný vliv v této společnosti měl abbé Maury.

V jednotlivých pařížských čtvrtích či jejich částech, sekcích, se vytvářely ještě společnosti lidové (sociétés populaires) či bratrské (sociétés fraternelles). K jejich zakládání přispěli významně Marat, Tallien aj.

Zaměření těchto společností naznačují do jisté míry jejich názvy, jako „Přátelé zákona“ (Amis de la Loi), „Přátelé svobody a rovnosti“ (Amis de la Liberté et de l'Égalité), „Bratrská společnost jednoho i druhého pohlaví“ (Société fraternelle de l'un et de l'autre sexe) atd. Členové lidových společností neplatili ani zápisné ani příspěvky. Byli si rovni, tykali si a oslovovali se „občane“.

Jednou z nejvýznamnějších lidových společností byli „Přátelé práv člověka a občana“ (Amis des droits de l'homme et du citoyen). Protože tato společnost zasedala v klášteře františkánů (Cordeliers), říkalo se jí „Klub Cordelierů“ (klub františkánů, Club des Cordeliers). Jeho členy byli zánícení revolucionáři, žijící v Lucemburské čtvrti. Patřili k nim např. Camille Desmoulins, Fabre d'Eglantine, Danton, Marat, Momoro, Hébert, Legendre aj. Cordelierský klub byl mnohem demokratičtější než jakobínský. Usiloval o uskutečnění zásady rovnosti, vyhlášené v Prohlášení práv člověka a občana, a požadoval — po králově pokusu o útěk — republiku. Tento postoj cordelieři a jejich stoupenci vyjádřili dne 17. července 1791 pokojnou manifestací na Martově poli. Byla rozehnána Lafayettovými národními gardisty, kteří bez varování zahájili palbu a řadu manifestantů zabili nebo zranili.

Lidové společnosti vznikaly i v provinciích, či přesněji řečeno, ve všech více či méně významných městech a nezřídka i ve čtvrtích velkých měst. Tím se dá vysvětlit skutečnost, že v řadě měst — dáme-li stranou Paříž, kde to bylo celkem pochopitelné — existovalo více klubů a společností.

Některé lidové společnosti se vyvinuly ze starých předrevolučních „společností myšlení“, jiné takové předchůdce neměly. Některé společnosti se vytvořily živelně, jiné (jako např. v Alsasku r. 1791) byly vytvořeny

shora. První provinční lidové společnosti se objevily už v létě 1789, jiné během roku 1790, některé dokonce i později.

V zásadě šlo, alespoň zpočátku, o občanská sdružení k předčítání a komentování dopisů, posílaných poslanci. V tomto smyslu se společnosti staly jakousi platformou pro udržování styků voličů s poslanci, k informování voličů poslanci na jedné straně a ke zpětnému působení voličů na poslance na straně druhé.

Informace, poskytované poslanci, byly systematicky doplňovány a konfrontovány s údaji a postoji tisku. Společnosti se totiž zabývaly také čtením novin a časopisů. Tak např. lidová společnost v jihofrancouzském Montaubanu jich odebírala 15, lidová společnost ve Strasbourgu dokonce 27. Politická škála čtených novin a časopisů byla patrně dost široká, nicméně takové radikální noviny jako byl Maratův „Přítel lidu“ (Ami du peuple) nebyly až do r. 1791 lidovými společnostmi předpláceny. Odpovídalo to zřejmě sociálnímu složení lidových společností a klubů, které přes své označení „lidové“ nebyly společnostmi prostých, chudých lidí, ale jejich členy byli v zásadě hlavně měšťané a nižší šlechtici. Členství si ze sociálních důvodů nemohl dovolit každý, protože bylo spojeno s placením příspěvků (v tom byl rozdíl oproti Paříži). Zbývá dodat, že — až na výjimky, jako např. v Cherbourgu — se členy společnosti mohly stát i ženy, které si dokonce v některých místech, jako např. v Mas d'Azil, Vic-de-Bigorre, Dijonu, Besançonu a jinde vytvářely své vlastní čistě ženské společnosti.

Významnou stránkou činnosti lidových společností bylo dopisování s ostatními kluby a společnostmi a navazování užších styků a spojení s nimi. „Je třeba“, prohlašuje klub v Bordeaux, „aby všeobecná liga přátel Francie vytvořila neporazitelnou hráz, o kterou se roztrhne zbraně aristokracie. Tvoříme jen jednu společnost“, pokračuje se v prohlášení, „jejíž členové jsou rozmístěni v různých vzdálenostech...“³⁾ Tyto snahy byly podporovány pařížským jakobínským klubem, se kterým byla řada lidových společností spjata buď formou „společností dopisujících“ (sociétés correspondantes) nebo „společností přidružených“ (sociétés affiliées). V červenci 1791 bylo těchto společností již čtyři sta.

Zhruba od léta 1791 dochází i ke spojování klubů a společností v jednotlivých krajích. Tak např. v červnu 1791 se ve Valence spojilo 22 klubů a společností, v květnu 1792 se v Clermont-Ferrand vytvořila spojením společností „Ústřední vlastenecká společnost“ (Société centrale patriotique), v krajích Var, Gironde, Yonne, Tarn, Gard aj. vznikly krajské výbory (comités départementaux).

³⁾ Srv. J. Godechot, Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire, Paris 1968, str. 68.

Klíčové postavení mezi revolučními lidovými společnostmi a kluby a vedoucí úlohu ve vztahu k nim zaujal jakobínský klub, který byl s provinčními společnostmi v čilém písemném styku, vydával jim listy o přidružení, rozesílal jim své letáky a publikace, přenášel na ně svá hesla atd. Jeho úlohu a postavení popsal v únoru 1791 jeden z členů klubu Camille Desmoulins slovy: „Je to nejenom velký inkvizitor, který děsí aristokraty“, napsal, „je to také velký zastánce, který napravuje všechny zlořády a pomáhá všem občanům. Zdá se opravdu, že klub vykonává u Národního shromáždění funkci veřejného žalobce. Do jeho středu přicházejí ze všech stran stížnosti utlačených dříve, než jsou předneseny vznešenému shromáždění. Do jakobínského sálu se hrnou bez přestání deputace, aby klubu blahopřály nebo aby žádaly o přijetí, aby probouzely jeho bdělost nebo jej přiměly k nápravě křivd.“⁴⁾ Toto vedoucí postavení, které získal už za Ústavodárného shromáždění v letech 1789—1791, si nejen podržel, ale ještě v následujících letech i posílil.

Lidové společnosti a kluby v provinciích měly svou vlastní organizaci, své vlastní orgány. V jejich čele stálo předsednictvo, složené zpravidla z předsedy, jeho náměstků, tajemníků, archiváře, pokladníka a jiných funkcionářů. Jeho úkolem bylo mimo jiné zabezpečovat místnosti pro konání schůzí a řídit shromáždění společnosti či klubu. Schůze se konaly dvakrát týdně, většinou po příjezdu pošty z Paříže. Zasedalo se nejčastěji v místnostech bývalých klášterů.

Provinční kluby a společnosti představovaly pestrou škálu od vlasteneckých přes umírněné až po kontrarevoluční. Většinou byly vlastenecké. Tato skupina měla největší vliv. Nelze nicméně popřít, že značný vliv měly i společnosti a kluby protirevoluční jako např. „Přátelé míru“ (Amis de la Paix) v Limoges nebo Dijonu, „Opravdoví Francouzi“ (Vrai Français) v Alès, „Opravdoví přátelé revoluce a míru“ (Vrais amis de la Révolution et de la Paix) v Tulle, „Přátelé monarchie“ (Amis de la monarchie) ve Vannes, „Společnost přátel krále“ (Société des amis du roi) v Poitiers, „Opravdoví katoličtí přátelé řádu míru“ (Vrais catholiques amis de l'ordre de la Paix) v Millau atd.

Ke značné polarizaci provinčních společností a klubů došlo po králově útěku a zatčení ve Varennes r. 1791. Zpočátku se většina z nich připojila k feuillantům, obhajujícím krále, později se přiklonily k myšlence republiky.

Činnost, zejména pak shromáždění provinčních lidových společností a klubů, byla v prvních letech revoluce, to jest za Ústavodárného shromáždění (1789—1791) v zásadě pokojná a spíš jen akademická, což zdaleka

⁴⁾ Srv. A. Mathiez, Francouzská revoluce, Praha 1952, str. 78.

nevyklučovalo možnost sporů a střetů mezi společnostmi a kluby různého politického zaměření. Tato konfrontace měla pak čas od času za následek uzavření kontrarevolučních klubů, jako tomu bylo např. v případě dijonského klubu „Přátel míru“ či jeho nástupnického klubu „Přátel krále“ r. 1790. Za Zákonodárného shromáždění se činnost klubů a společností zintenzivněla a zpolitizovala.

Lidovými kluby a společnostmi, jejichž počet se značně rozrostl, se zabývaly čas od času i zákonodárné sbory, konkrétně Ústavodárné i Zákonodárné shromáždění. V obou shromážděních stejně jako mimo ně se našli jak odpůrci lidových společností, tak jejich stoupenci a obhájci.

Mezi odpůrce kromě Ludvíka XVI., který po svém nezdařeném útěku a zatčení ve Varennes označil kluby za původce všech těžkostí, patřili poslanci Ústavodárného shromáždění Foucauld de Lardimalie a Le Chapelier, poslanci Zákonodárného shromáždění Vaublanc, Delfau, dále ministr spravedlnosti Duport-Dutertre, básník André Chénier aj.

Mezi zastánce patřili v Ústavodárném shromáždění např. Maxmilián Robespierre, v Zákonodárném shromáždění Pastoret a do jisté míry i François de Nantes, z dalších osobností Marie-Joseph Chénier, bratr zmíněného básníka atd.

Lze nicméně uvést, že Ústavodárné shromáždění jako celek zaujímalo vůči lidovým společnostem vcelku nevyhraněné, spíš kompromisní stanovisko. Je to zjevné z toho, že na jedné straně odmítlo návrh na jejich zákaz, avšak současně na druhé straně omezilo jejich právo podávat petice a vysílat deputace a obecním zákonem z července 1791 stanovilo povinnost ohlásit založení lidové společnosti či klubu obecním orgánům.

Zákonodárné shromáždění zaujalo v zásadě podobný postoj jako jeho předchůdce, i když se od něho současně fakticky diferencovalo tím, že nerespektovalo jeho omezování petičního práva a práva vysílat deputace.

Navzdory všem omezujícím opatřením, která zůstala většinou na papíře, úloha lidových společností v letech 1789—1792 stále vzrůstá. Jejich vliv vrcholí v létě 1792, kdy se staly významným politickým činitelem. Jako takové sehrály rozhodující úlohu jak v „revoluci 10. srpna“, to jest, při svržení krále, tak při organizování národní obrany a — obecně vzato — při rozvíjení revoluce.

III

Po „revoluci 10. srpna“ 1792, která byla pro revoluční kluby a lidové společnosti politickým vyvrcholením jejich dosavadní činnosti, dochází v jejich vývoji k důležitým změnám. Týkaly se několika aspektů, zejména pak jejich postavení a úlohy v revoluci, ve společnosti a ve státě, v jejich sociálním složení atd.

Tyto změny se týkaly jak pařížských tak provinčních klubů a společností.

Z revoluční historické scény mizí různé konzervativní a protirevoluční pařížské kluby a společnosti a namnoze i jejich představitelé. Změny zasáhly však i nejdůležitější revoluční kluby, které zůstaly zachovány. Budeme o tom ještě mluvit.

Změny zasáhly i lidové společnosti a kluby, ať už působily v některých pařížských čtvrtích nebo na venkově.

V této souvislosti je třeba upozornit především na přeměnu lidových společností, které se ze živelně vytvářených a fungujících organismů mění na oficiální orgány. Tento proces se jeví navenek jako splývání lidových společností a klubů se správními orgány státu. Z revolučních organismů se tak stávají správní orgány. Jejich úkolem bylo pomáhat revoluční vládě při plnění jejich úkolů.

Kromě tohoto procesu, který probíhá jak v Paříži, tak v provinciích, lze zaznamenat i další zajímavé jevy.⁵⁾ Lze je charakterizovat takto:

1. Dochází k postupnému slučování a sjednocování provinčních lidových společností, takže nakonec v obci zůstává jen jedna společnost, přidružená k jakobínskému klubu v Paříži.

2. Dochází k citelnému poklesu členstva lidových společností. Např. v Colmaru klesl počet členů lidové společnosti téměř o 71 % (z 1030 na pouhých 302), v Orléans dokonce o více než 83 % (z 800 na pouhých 130), v Bergeracu o více než 62 % (z 901 na 338) atd.

3. Mění se sociální skladba členstva lidových společností. Rozhodující nadpoloviční složkou se stávají řemeslníci (28 %), malí obchodníci (17 %) a rolníci (10 %).

4. Převážná část členů jsou přívrženci jakobínské Hory. Navzdory tomu můžeme pozorovat, že provinční lidové společnosti v té či oné otázce nezastávají jednotný postoj a že kolísají.

Jak jsem už řekl, po „revoluci 10. srpna“ došlo k určitým změnám i v postavení dvou nejvýznamnějších pařížských klubů, a to cordelierského a jakobínského.

První z nich ztratil svůj význam poté, co jeho čelní představitelé se stali vlivnými členy jakobínského klubu.

Jakobínský klub se změnil ze „Společnosti přátel ústavy“ na „Společnost jakobínů, přátel svobody a rovnosti“ (Société des Jacobins, amis de la liberté et de l'égalité). Pod tímto názvem sehrál jakobínský klub v letech 1792—1794, to jest, za girondistického a jakobínského konventu rozhodující úlohu a stal se ohniskem revoluce.

V období girondistického konventu (31. září 1792—2. června 1793) se

⁵⁾ Srv. G o d e c h o t, Institutions, str. 333.

„Společnost jakobínů, přátel svobody a rovnosti“ stala místem střetů mezi stoupenci jakobínské Hory (Montagnards) a girondisty (Girondins) ještě předtím, než se utkali na půdě Konventu. „Společnost jakobínů, přátel svobody a rovnosti“ si osobovala právo vykonávat dohled nad poslanci, vycházejíc přitom z předem dané představy, že poslanci mají díky svému postavení sklon k nepoctivosti a ke zneužití moci. Jakobíni sami se periodicky prověřovali, „tříbili“, vylučující ze svých řad všechny členy, kteří nesetřvali v linii. Tento postup vedl k vypuzení umírněných a kolísavých elementů z jakobínských řad. Ve svých důsledcích však zúžil sociální a politickou základnu jakobínů. Jakobíni „tvořili skutečnou církev, církev velmi nesnášenlivou, jejíž ideál však zůstává čistý a vznešený a jejíž dynamismus je jednou z hnacích sil revoluce“ (GODECHOT). Jejich nekompromisní postoj se projevil i navenek požadavkem trestu smrti pro Ludvíka XVI. a požadavkem vyhnání girondistů z Konventu.

Po vítězství nad girondisty dne 2. června 1793 se jakobínská společnost (někdy se také říká „jakobínský klub“) soustřeďovala na přípravu debat v Konventu a na projednávání návrhu zákonů (např. zákona o podezřelých) a nejdůležitější opatření revoluční vlády.

Jakobínské lidové společnosti mimo Paříž nehrály pochopitelně ani tak významnou úlohu, ani nebyly zdaleka tak jednotné. Ještě počátkem r. 1793 se v některých lidových společnostech (např. v Brive, Rodez, Perpignanu) projevovaly regionalistické tendence, jiné společnosti (např. v Libourne nebo Cherbourgu) zašly dokonce až k roztržce s mateřskou společností v Paříži. Po 2. červnu 1793 se většina postavila za jakobíny. Pouze část vystoupila na obranu girondistů a federalismu. Postupně se však i ty připojily k jakobínské Hoře.

Za jakobínského Konventu se lidové společnosti staly pomocníky vlády a zplnomocněných zástupců Konventu. Ani pak nebyly lidové společnosti zcela politicky jednotné. Avšak, i když se některé přikláněly ke „zběsilým“, jiné k hébertistům či „shovívavým“, nevystoupily otevřeně proti Konventu. Konvent naopak společnosti chránil a vytvořil příznivé podmínky pro jejich činnost: Např. dne 13. června 1793 zakázal správním orgánům bránit schůzím lidových společností. Dne 25. července 1793 jiný dekret stanovil, že každý, kdo by se pokusil klást překážky schůzi společnosti, nebo kdo by ji chtěl rozpustit, má být potrestán 5 lety vězení v ocovech. Dne 13. července 1793 Konvent vyzval lidové společnosti, aby mu udávaly nepoctivé a nevěrné úředníky a zástupce. Dne 23. brumairu II. roku (13. listopadu 1793) Konvent posílil lidové společnosti tím, že měly označovat nejschopnější a nejvlastenečtější občany pro výkon veřejných funkcí.

Zákon ze 14. frimairu II. roku (4. prosince 1793) stanovil, že zplnomocnění zástupci Konventu se mají radit o každé čistce s lidovými společ-

nostmi. V praxi se tak skutečně dělo. V zásadě se všichni zmocněnci ústřední moci obraceli na lidové společnosti, které uchvacovaly stále větší správní pravomoc: vydávání osvědčení o občanské spolehlivosti a pasů, zásobování atd. V době termidoriánského převratu už ve většině obcí lidové společnosti zcela převládly nad správními orgány. Dne 16. pluviôsu II. roku (4. února 1794) se Výbor pro veřejné blaho obrátil na lidové společnosti zvláštním oběžníkem, ve kterém se říkalo: „Budete našimi nejmocnějšími pomocníky . . . To, co Konvent, to, co Výbor pro veřejné blaho . . . od vás očekává, je . . . odhalovat intriky, které zneucfují veřejné úřady, . . . rozdrtit poslední hlavy zrady, . . . udávat jak nevěrného zástupce, . . . tak zbabělého dezertéra, . . . tak zaprodaného člověka, který prodává své myšlení . . ., podávat zprávy jiného druhu, . . . oznamovat ctnosti, které se skrývají v temnotě . . .“⁶⁾

IV

Dramatickým zlomem ve vývoji revolučních klubů a lidových společností se stal převrat 9. termidoru II. roku (27. července 1794).

Zasáhl především jakobínský klub v Paříži, který byl už dne 10. termidoru uzavřen. I když byl dne 11. termidoru znovu otevřen, jeho další trvání se stalo problematickým. Skutečně také už dne 21. brumairu III. roku (11. listopadu 1794) byl pařížský jakobínský klub definitivně uzavřen.

Konvent se obrátil pochopitelně i proti lidovým společnostem v krajích, mimo jiné proto, že zastávaly namnoze Robespierrovy myšlenky, že se stavěly proti termidoriánské reakci a že se snažily obnovit svou činnost. Nelze se proto divit, že Konvent už dne 21. vendémiaire III. roku (16. října 1794) zakázal „veškeré sdružování, přidružování a vytváření federací spolků a veškeré dopisování mezi společnostmi“ jako činnost „podvracející vládu a odporující jednotě republiky“.⁷⁾ Jakobíni byli postaveni pod administrativní dohled, jejich seznamy měly být odevzdány obecním a okresním národním zástupcům. Konvent se snažil lidové společnosti nejen oslabit, ale i změnit jejich smýšlení a složení. Přesto, jak je zřejmé ze zpráv mnoha zplnomocněných zástupců Konventu, lidové společnosti zůstávaly útočištěm robespierristů. Proto Konvent rozhodl dne 6. fructidoru III. roku (23. srpna 1795), že každé shromáždění, známé pod názvem klubu nebo lidové společnosti, se napříště rozpouští.⁷⁾ Nicméně přesto, že jakobínské kluby byly oficiálně zrušeny, tajné jakobínské spolky existovaly dále, prakticky ještě po celou dobu Direktoría.

⁶⁾ Srv. G o d e c h o t, Institutions, str. 335.

⁷⁾ Srv. G o d e c h o t, Institutions, str. 336n.

Je proto pochopitelné, že termidoriánský Konvent se snažil jejich další existenci a činnost zmařit.

Nástrojem k tomu se měla stát ústava z r. 1795. Tato ústava, označovaná běžně jako „ústava III. roku“ či „ústava termidoriánská“, zakazovala vytváření „korporací a sdružení, odporujících veřejnému pořádku“ (čl. 360), stanovila, že „žádné sdružení občanů se nemůže vydávat za lidovou společnost“ (čl. 361), zakazovala sdružením podávat kolektivní petice a vytvářet si stálé kanceláře (čl. 364).⁸⁾

Navzdory těmto překážkám se i po vydání ústavy začaly kluby znovu rozvíjet. Tento jev se někdy vysvětluje snahou Direktorie najít v nich protiváhu sílícímu royalistickému hnutí.⁹⁾

O rostoucí aktivitě jakobínů svědčí např. i to, že už na podzim 1795 dochází ke schůzkám bývalých jakobínů pod vedením bývalého člena Konventu a člena Výboru pro obecnou bezpečnost Amara. V pařížských čtvrtích vznikají rovněž jakobínské kluby. Nejznámější z nich, nazývaný „Sdružení přátel republiky“ (Réunion des amis de la République), rozvíjel svou činnost v klášteře sv. Jenofefy. Původně šlo o umírněný, protiroyalisticky zaměřený klub, podporující Direktorium, pod jehož záštitou patrně vznikl a rozvíjel svou činnost. Později, když v něm převládl Babeufův vliv, začal ostře kritizovat hospodářskou a finanční politiku Direktorie. V únoru 1796 byl rozpuštěn.

Rovněž v provinciích začaly za Direktorie vznikat jakobínské kluby, jako byl např. „Klub vlastenců Toulouse“ (Club des patriotes de Toulouse). Pokládal se za jakousi pobočku pařížského „Sdružení přátel republiky“. Další jakobínské kluby vznikly v Montpellier, Toulonu, Metách atd. Mezi nejznámější patřila „Společnost literatury a her“ (Société de littérature et de jeux) v Angers, založená r. 1795 a „Vlastenecký kroužek“ (Cercle patriotique) v Sète, který si kladl za cíl „poučovat lid o jeho povinnostech a právech“.

Kromě jakobínských klubů vznikaly i kluby royalistické, jako byl „klub Clichy“ (club de Clichy) v Paříži, jehož členy byli např. Vaublanc, Royer-Collard, Thibaudeau aj. Klub, usilující patrně o obnovení monarchie, měl své pobočky i v provinciích. K provinčním kontrarevolučním klubům a společnostem protirepublikánského zaměření, usilujícím o obnovení monarchie a používajícím někdy i konspiračních metod, patřily např. „Filantropický institut“ (Institut philanthropique) v Bordeaux. Rozvíjel činnost v jižní Francii. Ve své činnosti se opíral o úderné skupiny, jako byly „Spo-

⁸⁾ Srv. L. Guguit—H. Monnier—R. Bonnard, *Les Constitutions et les principales Lois politiques de la France depuis 1789*. 7e édition par. G. Berlia, Paris 1952, str. 107; M. Duverger, *Constitutions politiques*, Paris 1957, str. 68n.

⁹⁾ Srv. Godécho, *Institutions*, str. 486.

lečnosti Jehovy nebo Ježíše“ (Compagnies de Jéhu ou de Jésus), společnost „Děti slunce“ (Enfants du soleil) aj.

Nebezpečí, které hrozilo ze strany royalistů zejména po jejich úspěších ve volbách v V. roce, se Direktorium pokusilo čelit podporou tzv. ústavních klubů (cercles constitutionnels). Šlo o spolky, ve kterých se soustřeďovali lidé, stavějící se proti anarchii a reakci, lidé, kteří měli zájem na zachování nejdůležitějších výsledků revoluce atd. Významnou sociální složkou se stali lidé, kteří nabyli za revoluci tzv. národní majetek.

Jako jeden z prvních vznikl klub „Salmistů“ (Salmistes, Salmichiens, Salmigondistes), nazývaný tak podle paláce, ve kterém měl po svém založení zasedat. Název zůstal klubu i poté, co byl nucen přesídlit do paláce Montmorency. Klub, jehož zakladatelem byl bývalý člen Konventu Jean Debry, měl kladný postoj k Direktoriu. Členy klubu byli např. Sieyès, Talleyrand, Constant, Tallien, paní de Staël, Marie-Joseph Chénier aj.

Podobné kluby vznikaly i v provinciích, zejména ve městech, jako Toulouse, Fresney, Mans atd. V zásadě šlo o novou podobu potlačených bývalých jakobínských klubů.

Napětí mezi ústavními a royalistickými kluby vedlo nakonec k zákazu všech klubů. Stalo se tak zákonem ze 7. termidoru V. roku (25. července 1797). Není bez zajímavosti, že právě „klub Clichy“, který akci proti ústavním klubům vyprovokoval, zákaz nerespektoval. Byl potlačen až po nezdařeném royalistickém pokusu o převrat dne 18. fructidoru V. roku (4. září 1797).

O složitosti politické situace ve Francii a o nepevném postavení Direktorია svědčí nejlépe zákon, vydaný dne po nezdařeném pokusu o převrat. Zákon z 19. fructidoru V. roku (5. září 1797) totiž zrušil předchozí zákon o klubech ze 7. termidoru V. roku a povolil znovuotevření ústavních klubů.

Tento krok, vyvolaný labilní politickou situací, vedl k novému rozkvětu provinčních společností a klubů, označovaných za ústavní a podporujících republiku.

Tyto kluby, ve kterých byl nezřídka značný počet členů, rozvíjely značnou aktivitu. Např. jeden z nejvýznamnějších, ústavní klub v Toulouse (měl 3000 členů) sledoval soustavně tisk (každodenně se v něm předčítaly noviny), organizoval diskuse o problémech venkova, oslavoval republikánské svátky, udržoval písemný styk s jinými kluby atd. Jeho činnost nebyla živelná, ale organizovaná a podléhala vnitřní kontrole. Tak např. projevy a přednášky byly předem zkoumány zvláštní komisí klubu. Jiná komise zkoumala spisy členů a uchazečů o členství, jinými slovy, své členy „kádřovala“. O politickém charakteru klubu svědčí fakt, že do klubu mohli vstoupit jen jakobíni. Členy klubu byli i někteří bývalí poslanci Konventu jako Barère, Alard, Bordes aj. Během VII. roku aktivita klubů výrazně poklesla. Příčinou byla patrně přílišná „pozornost“ ze strany policie. Není

bez zajímavosti, že koncem r. 1799 se klub postavil na obranu republiky a že tři dni po napoleonském „převratu 18. brumairu“ varoval před nebezpečím reakce . . .

Svou činnost obnovily nebo nově vznikly četné ústavní kluby jako např. v Le Mans, v Château-du-Loir, v La Flèche, Grenoblu, Dijonu, Arnay, Saulieu, Beaune, Bordeaux, Marseille, Lyonu, Auxerre atd. V kraji Sarthe působilo už v březnu 1798 (ventôse VI. roku) kolem 25 klubů. Některé z nich vyvíjely činnost jako kluby za jakobínské diktatury: Tak např. dohlížely na „nepřátele revoluce“, vykonávaly — což bylo v rozporu se zákony a tudíž protiprávní — prohlídky v domech „nepřátel revoluce“, ovlivňovaly nátlakovými akcemi volby atd. Jejich počínání se za změněné situace stalo natolik neúnosným, že Direktorium nařídilo (jako v případě klubu v Seurre) v únoru 1799 jejich uzavření.

Zbývá jen dodat, že stejně jako v minulosti udržovaly provinční kluby mezi sebou písemný styk. Některé z nich si dopisovaly dokonce i s pařížským jakobínským klubem, znovuotevřeným v létě 1799.

Tento klub, otevřený se souhlasem senátu a zákonodárného sboru, si dal název „Společnost přátel svobody a rovnosti“ (Société des Amis de la Liberté et de l'Égalité). Měl kolem 3000 členů, z toho 250 poslanců. V době od 18. messidoru VII. roku (6. července 1799) do 9. termidoru VII. roku (27. července 1799) zasedal v Manéži, to jest, v bývalém zasedacím sále Konventu, odkud musel přesídlit do kostela sv. Tomáše Akvinského. Činnost klubu se brzy stala pro Direktorium natolik neúnosnou a nebezpečnou, že Roederer navrhl sněmovnám zakázat společnosti s více než 50 členy. Dne 26. termidoru VII. roku (13. srpna 1799) ministr policie, bývalý jakobín a smutně proslulý „lyonský kulometčík“ Josef Fouché dal klub zavřít.

O pouhé tři dni později byl sice v kostele sv. Markéty na pařížském předměstí Antoine otevřen klub, jehož členy se měli stát hlavně dělníci, ale byla to však už jen labutí píseň revolučních klubů a společností . . .

Revoluční kluby a společnosti prošly za Velké francouzské buržoazní revoluce složitým vývojem, během kterého se měnilo jejich postavení, jejich úloha i význam.

Jako živelně vytvořené organismy byly v prvních letech revoluce projevem — lze-li to tak říci — jakéhosi revolučního politického pluralismu. Staly se ve své většině účinným nástrojem revoluce a pomohly revolučním silám nejen k vítězství nad králem a k vytvoření republiky, ale i k dalšímu rozvíjení revoluce.

Za girondistů a jakobínů se jejich postavení i úloha změnily. Předně

proto, že ve větší nebo menší míře splynuly se správními orgány nebo dokonce převzaly jejich funkci a úkoly. V této době, kdy lidové společnosti a kluby přestaly být spontánními organismy, ale změnil se ve více či méně řízené orgány a nástroje revoluční vlády, začínají skrytě působit i některé záporné faktory, jako bylo potlačení politického pluralismu a jeho nahrazení jedním hnutím, či jak bychom dnes řekli, vládou jedné strany, pokles spontánní lidové iniciativy a samostatnosti, postupná „sclerotizace“ struktur a metod, které se stávají stále formálnějšími, atd. Tyto negativní faktory spolu s důsledky frakčních bojů v jakobínském hnutí zákonitě vedly k výraznému zúžení a oslabení sociální základny nejen jakobínského hnutí a revolučních lidových společností, ale celé revoluce, vedly ke krizi důvěry a k podlomení akceschopnosti lidových společností.

To vše otevřelo cestu převratu 9. termidoru, jehož důsledky jsou známy.

Popřevratová snaha poražených jakobínů o sjednocení a nové uchopení moci byly jen zoufalým pokusem o zvrácení nezvratného, pokusem poražených, kteří nepochopili, že jejich čas nenávratně minul . . .

POLITICAL CLUBS AND SOCIETIES DURING THE FRENCH REVOLUTION

Summary

In the course of the French Revolution revolutionary clubs and societies were subjected to a complicated development during which their position, their goals and importance was modified.

As unrestrainedly built organisms they reflected in the first years of the Revolution — we may say — a certain political pluralism. On the whole they became an effective instrument of the Revolution and they helped revolutionary forces not only to conquer the king and to the formation of the Republic but even to further the development of the Revolution.

Under the Girondists and Jacobins their position and goals changed. It is mainly so because they more or less integrated with administrative organs or they even took over their function and tasks. At this time, when the people's societies and clubs cease to be spontaneous organisms and change into more or less directed organs and instruments of the revolutionary government, certain hidden negative factors start to work. They are the oppression of the political pluralism and its substitution by one movement or as we would say today by the rule of one party, the decline of the spontaneous people's activity and independence, the gradual "sclerotization" of structures and methods, that are becoming more and more formal etc. These negative factors, together with the consequences of the fights among fractions in the Jacobin movement naturally lead to a significant narrowing and weakening of the social basis not only of the Jacobin movement and of the revolutionary people's societies but of the Revolution as a whole, resulted in a crisis of the trust and of the weakening of the activity of the people's societies.

This all opened the way to the coup d'état of 9 Thermidor.

After this upheaval the activity of the Jacobin club was forbidden, the people's

societies were gradually encroached and forbidden even if some of them after their prohibition worked illegally.

The attitude of the Directory to clubs and societies was not explicit. To a certain extent it depended on the specific situation, whether the Directory was endangered from the right or from the left.